

УДК 342.7

*Д. О. Пугач**аспірант кафедри публічно-правових дисциплін
Київського міжнародного університету*

СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОПОМІЖНИХ РЕПРОДУКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Право на продовження роду репродуктивне право зараховує до числа найважливіших фундаментальних прав людини. Репродуктивні права можна визначити як комплекс загальнолюдських прав і свобод, що забезпечує реалізацію основоположного невідчужуваного права людини на продовження роду – незалежно від віку, статі, національності, сімейного стану і стану здоров'я, включно з правом на використання допоміжних репродуктивних технологій, зокрема донорських і сурогатних програм, а також правом на самостійне планування сім'ї, включно зі свободою визначати кількість і стать дітей і тимчасові інтервали між їх народженням.

Репродуктивні права громадян потребують законодавчого захисту, їх реалізація безпосередньо залежить від підтримки з боку держави. У багатьох випадках репродуктивні права громадян можуть бути реалізовані тільки за допомогою допоміжних репродуктивних технологій (далі – ДРТ) і людей, які ними володіють – репродуктологів.

В останні десятиліття медичні технології стрімко розвиваються, внаслідок чого зростає число дітей, народжених із застосуванням методів штучної репродукції людини.

Репродуктивні технології являють собою такі послуги, які не можуть існувати самостійно, оскільки це створює можливість зловживання своїми повноваженнями і медичними працівниками та медичними установами, які отримали ліцензію на цей вид діяльності. Репродуктивні права дають основи прав громадян у галузі захисту репродуктивної діяльності, декларують їх.

Право на вільний репродуктивний вибір забезпечує реалізацію і репродуктивних технологій, і репродуктивних прав. Тому в разі виключення навіть однієї з основ регулювання репродуктивної діяльності не буде здійснюватися повною мірою, і права громадян у цій галузі не будуть повною мірою захищені.

Варто зазначити, що розвиток допоміжних репродуктивних технологій привів до появи нових суспільних відносин, інших юридичних конструкцій і презумпції, які не мають достатньої правової регламентації, що, у свою чергу, привело до необхідності розвитку законодавства в цій галузі для найбільш повного і всебічного захисту прав і законних інтересів осіб. Відсутність чіткого законодавчого регулювання застосування ДРТ

породжує ряд проблем, зокрема, юридичного характеру.

Фактично ДРТ-лікування давно виросло з вузько спеціальної галузі науки, тому під час визначення правової природи відносин із реалізації репродуктивних прав із використанням ДРТ зазначається їхній міжгалузевий характер, що охоплює норми конституційного, адміністративного, цивільного, сімейного права. До числа особливих елементів цього інституту належать відносини щодо застосування ДРТ; цивільно-правові договори та інші договори, які мають спрямованість на реалізацію репродуктивних прав, зокрема, з використанням елементів договору про надання медичних послуг; встановлення походження дітей, зокрема, після смерті осіб, яким належав генетичний матеріал, шляхом застосування ДРТ; захист репродуктивних прав правовими методами.

Серед основних ознак, що характеризують допоміжні репродуктивні технології, можна виділити такі. ДРТ належить до одного з видів біомедичних технологій. Зазначені технології є сьогодні динамічним напрямом науково-експериментального знання і являють собою процеси та процедури, спрямовані на створення нових біологічних об'єктів та їхніх продуктів, здатних викликати діагностичний, лікувальний або профілактичний ефект під час застосування в медичній практиці [5, с. 28].

Правове регулювання розроблення і реалізації біотехнологій є важливим напрямом у контролі досягнень у галузі медицини. Водночас застосування таких біотехнологій, як ДРТ, значною мірою пов'язане з етичними постулатами в суспільстві на певному етапі його розвитку.

Однією з ознак, які характеризують ДРТ, є обов'язковість інформованої добровільної згоди пацієнта на відповідне медичне втручання. Така згода має бути отримана тільки на основі наданої повної інформації про очікувані результати, можливі ускладнення, переваги та недоліки запропонованого методу лікування, порівняно з іншими. Добровільність при цьому означає, що згода, отримана шляхом обману, приховування інформації, маніпулювання або примусу, не може вважатися дієвою. Поінформованою ж домовленістю повинна вважатися тільки в тому разі, якщо особі все було роз'яснено зрозумілою для неї мовою. Про необхідність отримання такої добровільної інформованої

згоди йдеться в Європейській конвенції про права людини та біомедицину від 24 січня 2002 р. Згідно з нормами Конвенції, така згода може бути відкликана в будь-який момент до надання послуги.

Відносини, що виникають внаслідок застосування ДРТ, традиційно досліджувалися в рамках сімейного, а також частково цивільного права, тобто галузей приватного права. Водночас видається очевидним, що частина цих відносин належить до сфери публічно-правового регулювання.

Російський дослідник О.О. Хазова висловлює думку, що про репродуктивні права можна говорити в контексті загальної теорії права, конституційного права як про складову частину прав людини, а також бачить зв'язок із медичним і сімейним правом [6, с. 132]. Однак, на думку Ю.В. Павлової, надійний критерій правильного формально-логічного розподілу інтересів на приватні та публічні поки не знайдений. Кордон між цими двома частинами права нечіткий і сьогодні ще більше «розмивається» [5, с. 29].

Ба більше, в сучасній правовій системі утворюється сфера, де приватне і публічне право вступають у взаємодію, внаслідок чого відбувається ніби взаємопроникнення приватного і публічного права, певною мірою їх зближення. Це тенденція сучасного світу.

Отже, на сучасному етапі правового регулювання публічне право здійснює нову функцію захисту прав громадянина – забезпечення його приватних інтересів у сімейно-правовій сфері.

Досягнення балансу публічного та приватного права в регулюванні відносин, що впливають із шлюбу та належності до сім'ї, є одночасно і метою, і необхідною умовою нормальної життєдіяльності людей, зміцнення шлюбу і сім'ї в будь-якому сучасному суспільстві.

Розглядаючи докладніше елементи «публічного» в сімейному праві, можна зазначити, що сімейним законодавством встановлено порядок та умови вступу в сімейні правовідносини та регулювання їх, зокрема відносини, що виникають під час застосування методів ДРТ, але у всіх зазначених випадках однією зі сторін виступає державний орган, який наділений владно-розпорядчими та владно-засвідчуючими повноваженнями.

Дотепер більшість країн так чи інакше сформуливали законодавство про застосування методів допоміжної репродукції. До їх числа належить також Україна.

Сьогодні відносини, пов'язані із застосуванням ДРТ, можна поділити на дві групи: до і після народження дитини.

Перша група відносин регулюється Законом України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [1] і наказом Міністерства освіти здоров'я (далі – МОЗ) України від 9 вересня 2013 р. № 787

«Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» [3], що визначають загальні принципи застосування ДРТ, перелік дозволених технологій і медичних показань для їх застосування, а також етапи проведення відповідних процедур. До відносин, що формуються до народження дитини, варто також зарахувати договірні відносини між подружжям і відповідною медичною установою, а також між подружжям і сурогатною матір'ю.

Після народження дитини досліджувані відносини переходять у сімейно-правову площину. У зв'язку з цим Сімейний кодекс України визначає походження дитини, народженої внаслідок застосування допоміжних репродуктивних технологій.

Питання адміністративного характеру розкриваються також у ст. 13 Закону України від 1 липня 2010 р. № 2398-VI «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» [2], який регламентує процедури реєстрації народження дитини.

Отже, у цих відносинах не можна не зауважити переплетення елементів «публічного адміністративного права» і «приватного сімейного права». Адміністративне право – це галузь права, яка покликана регулювати особливу групу суспільних відносин.

Головна їхня особливість полягає в тому, що вони виникають, розвиваються і припиняються у сфері державного управління, тобто у зв'язку з організацією та функціонуванням системи виконавчої влади на всіх національно-державних і територіальних рівнях країни. У сімейному та цивільному праві чітко проявляється тісний контакт сімейно-правових, цивільно-правових і адміністративно-правових норм.

Тут цікава позиція А.П. Головащук, яка зводиться до того, що з питань репродукції людини розвиток сімейного та цивільного права повинен йти по шляху випереджаючої координації та взаємодії, спільного заповнення прогалін у ще не врегульованих відносинах на стику двох галузей права [4, с. 32].

Сімейно-правові відносини та адміністративне право нерідко із зовнішнього боку регулюють подібні суспільні відносини, зокрема, майнового характеру, орієнтуючись на переважне значення тих чи інших елементів методу правового регулювання, наприклад відносини ДРТ на засадах договору або адміністративного припису, реєстрація народження дитини.

Прогалиною взаємозв'язку адміністративного права і ДРТ є відсутність стандартів, що визначають належний рівень надання медичної допомоги взагалі та в галузі ДРТ зокрема. Отже, можна зробити висновок, що адміністративне право – важливий регулятор у сфері ДРТ.

Тож, незважаючи на те, що питання регулювання відносин, які виникають у рамках інститу-

ту ДРТ, сьогодні регулюються нормами декількох галузей права, чинне законодавство в цій галузі є пробільним. Залишаються нерегульованими певні правовідносини в цій галузі, що суттєво порушує права громадян, які хотіли б стати батьками за допомогою ДРТ. При цьому в Україні цей спосіб народження дітей розвивається і з кожним роком набуває дедалі більшого поширення.

Не можна також не зазначити, що в доктрині відсутній однаковий підхід до вирішення питання про те, норми якої галузі права повинні регулювати пов'язані із застосуванням ДРТ суспільні відносини.

Сьогодні в Україні немає такої галузі права, яка повністю врегулювала б весь комплекс відносин у галузі застосування ДРТ. Репродуктивні права нині є комплексним інститутом, що становить сукупність норм приватного і публічного права та не охоплюється повною мірою жодною з наявних галузей сучасного права.

Про репродуктивні права можна говорити також у контексті загальної теорії права, міжнародного права, конституційного права, адміністративного права, розглядаючи їх як складову частину прав людини. Репродуктивні права можна також розглядати в рамках комплексної галузі медичного права, яка в Україні є тільки на стадії становлення. Є безумовний зв'язок також між репродуктивними правами та цивільним і сімейним правом.

Отже, можна зробити висновок, що сьогодні використання ДРТ на практиці випереджає формування правової бази в цій галузі. ДРТ розвиваються, і потрібне доопрацювання вітчизняного законодавства для усунення колізій і прогалин у галузі регулювання репродуктивних правовідносин. Тому необхідність якнайшвидшого внесення змін до нормативно-правових актів, присвячених репродуктивній діяльності, не викликає сумнівів.

Підходи до розроблення законодавчої бази ДРТ можуть бути дуже різними, іноді – діаметрально протилежними. Тоді як в окремих країнах відносини у сфері штучного запліднення регулюються спеціальними законами, які детально регламентують проведення цих операцій, у нашій країні основне правове регулювання відносин у цій галузі здійснюється лише на рівні підзаконних нормативних актів.

За будь-якого із зазначених підходів беззаперечними залишаються дві речі. По-перше, правова база ДРТ потребує подальшого розвитку та вдосконалення. По-друге, особам, що зважилися вдатися до послуг медичних установ, які здійснюють методи ДРТ, необхідно знати актуальний стан українського законодавства в цій галузі. Отже,

проблема охорони репродуктивного здоров'я та репродуктивних прав людини й громадянина, включно з правом на використання ДРТ, являє собою найважливіший напрям державної політики, і саме на державу покладено обов'язок її належно-го юридичного забезпечення.

Література

1. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України: від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ (поточна редакція від 15 липня 2015 р., підстава 1697-18) // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – Ст. 19.
2. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України: від 1 липня 2010 р. № 2398-VI (поточна редакція від 5 квітня 2015 р., підстава 191-19) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 38. – Ст. 509.
3. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: наказ МОЗ України від 9 вересня 2013 р. № 787 (поточна редакція від 11 квітня 2014 р., підстава з0366-14) // Офіційний вісник України. – 2013. – № 82. – Ст. 3064.
4. Головащук А.П. Допоміжні репродуктивні технології як спосіб реалізації права на материнство / А.П. Головащук // Верховенство права, законність та права людини: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28–29 червня 2012 р.). – К.: Центр правових наукових досліджень, 2012. – С. 32.
5. Павлова Ю.В. Современный правовой режим реализации репродуктивного права человека на применение вспомогательных репродуктивных технологий / Ю. В. Павлова // Медицинское право. – 2013. – № 6 (52). – С. 27–32.
6. Хазова О.А. Искусственное зарождение человеческой жизни и проблема доступа к методам вспомогательной репродукции: постановка проблемы / О.А. Хазова // Право. Свобода. Личность / Под ред. Г.Б. Романовского; Поморск. гос. ун-т. – Архангельск, 2001. – С. 132.

Анотація

Пугач Д. О. Сучасний стан правового регулювання допоміжних репродуктивних технологій. – Стаття.

У статті розглядається сучасний стан правового регулювання допоміжних репродуктивних технологій (ДРТ) в Україні.

Підкреслюється, що нині використання ДРТ на практиці випереджає формування правової бази в цій галузі.

Зазначається, що розвиток допоміжних репродуктивних технологій привів до появи нових суспільних відносин, що не мають достатньої правової регламентації, що, у свою чергу, привело до необхідності розвитку законодавства в цій галузі для найбільш повного і всебічного захисту прав і законних інтересів громадян.

Питання регулювання відносин, що виникають у рамках інституту ДРТ, нині регулюються нормами декількох галузей права, чинне законодавство в цій галузі є пробільним.

Ключові слова: допоміжні репродуктивні технології (ДРТ), репродуктивні права, штучна репродукція людини, право на продовження роду, медичне право.

Аннотация

Пугач Д. А. Современное состояние правового регулирования вспомогательных репродуктивных технологий. – Статья.

В статье рассматривается современное состояние правового регулирования вспомогательных репродуктивных технологий (ВРТ) в Украине.

Подчеркивается, что в настоящее время использование ВРТ на практике опережает формирование правовой базы в этой области.

Отмечается, что развитие вспомогательных репродуктивных технологий привело к появлению новых общественных отношений, не имеющих достаточной правовой регламентации, что, в свою очередь, привело к необходимости развития законодательства в данной области для наиболее полной и всесторонней защиты прав и законных интересов граждан.

Вопросы регулирования отношений, возникающих в рамках института ВРТ, сейчас регулируются нормами нескольких отраслей права, действующее законодательство в этой области является пробельным.

Ключевые слова: вспомогательные репродуктивные технологии (ВРТ), репродуктивные права, искусствен-

ная репродукция человека, право на продолжение рода, медицинское право.

Summary

Puhach D. O. Modern state of legal regulation of auxiliary reproductive technologies. – Article.

The article deals with the current state of legal regulation of auxiliary reproductive technologies in Ukraine.

It is emphasized that currently the use of ART in practice is ahead of the formation of the legal framework in this area.

It is noted that the development of auxiliary reproductive technologies has led to the emergence of new social relations that do not have sufficient legal regulation, which in turn led to the need for the development of legislation in this field for the most complete and comprehensive protection of the rights and legitimate interests of citizens.

The issues of regulating relations that arise within the framework of the ART institute are currently governed by the norms of several branches of law; the current legislation in this area is free.

Key words: auxiliary reproductive technologies (ART), reproductive rights, artificial reproduction of a person, right to continue the genus, medical law.